

D. van Damme, *Armenzorg en de staat. Comparatief-historische studie van de origines van de moderne verzorgingsstaat in West-Europa (voornamelijk achttiende tot begin negentiende eeuw)* (Gent: D. van Damme (Eedverbondkaai 271, 9000 Gent), 1990, ISBN 90 73045 04 5).

In 1979 publiceerden C. Lis en H. Soly hun *Poverty and capitalism in pre-industrial Europe*, een mijlpaal in de geschiedschrijving over sociale politiek. In een veld dat werd gedomineerd door een institutionele benadering van het fenomeen armenzorg en waarin de aandacht vooral uitging naar de goede bedoelingen van de armenverzorger en de kwalijke effecten daarvan op de arbeidsmoraal, introduceerden Lis en Soly op suggestieve wijze een maatschappelijke context. Hun voornaamste stelling was, dat de armenzorg in pre-industrieel Europa begrepen moet worden als een combinatie van arbeidsmarktpolitiek en sociale controle. In 1985 vatten zij hun opvattingen samen in een kleiner boek, *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, waaraan Dirk van Damme een omvangrijke bijdrage over de negentiende eeuw toevoegde. Nu heeft Van Damme op zijn beurt over deze materie een boek geschreven, dat overigens een bewerking is van zijn in 1989 te Gent gepresenteerde proefschrift. Evenals de twee genoemde boeken is het een synthese van secundaire literatuur.

Van Damme is een sociale-wetenschapper, geen historicus. Dit verklaart wellicht de invalshoek die in de ondertitel tot uitdrukking wordt gebracht: het gaat hem om de wortels van de moderne verzorgingsstaat. In het eerste hoofdstuk passeren de belangrijkste theoretische noties aangaande dit vraagstuk de revue. Dit gebeurt op heldere en evenwichtige wijze, al moet men enig jargon daarbij voor lief nemen.

In het tweede hoofdstuk ontwerpt de schrijver vervolgens een eigen visie op de armenzorg. Lis en Soly vormen daarbij het vertrekpunt, maar Van Damme is zeker geen slaafs navolger. Waar Lis en Soly zich, zoals het revisionisten betaamt, scherp afzetten tegen de heersende visie op de charitas, is Van Damme bereid ook de positieve elementen ervan te onderkennen en deze zelfs tot een wezenlijk bestanddeel van zijn analyse te maken. Voor hem is armenzorg niet slechts beheersingsinstrument, maar ook een bijdrage aan de maatschappelijke integratie. Aan de dubbele doelstelling die Lis en Soly aan de armenzorg toekenden — beheersing van arbeidsmarkt en openbare orde — wordt daarom een tweede laag toegevoegd. In het economisch vlak diende de armenzorg enerzijds om de lagere klassen tot loonarbeid aan te moedigen of zelfs te dwingen (cf. Lis en Soly), anderzijds garandeerde de armenzorg echter ook de fysieke overleving van de armen. Op het politieke vlak droeg de armenzorg enerzijds bij aan het handhaven van de openbare orde, maar stond anderzijds ook in een traditie van bescherming van de zwakkeren die zijn wortels in christendom en feodalisme vindt en wellicht uniek Europees genoemd mag worden. Deze doeleinden van de sociale politiek waren, zoveel zal duidelijk zijn, allerminst identiek en vaak zelfs ronduit tegenstrijdig. Dit is volgens Van Damme een belangrijke oorzaak voor de uiteenlopende verschijningsvormen die het fenomeen kon aannemen.

De twee theoretische hoofdstukken worden gevolgd door vier empirische, waarin de situatie in verschillende Westeuropese landen wordt geanalyseerd. Dit gebeurt in hoofdzaak aan de hand van de hervormingen die in de decennia rond 1800 tot stand kwamen. Duitsland, Frankrijk en in mindere mate Engeland eisen de meeste aandacht op, maar verscheidene kleinere landen, waar onder ook België en Nederland, worden eveneens in de beschouwing betrokken.

De genoemde hervormingen vonden plaats tegen de achtergrond van een massale verpaupering in de eeuw na 1750. Deze verpaupering is nog steeds niet adequaat verklaard en ook Van Damme komt er, ondanks suggestieve gedeelten over proletarisering, niet werkelijk uit. Zoveel is echter wel duidelijk, dat de instellingen voor armenzorg, en vervolgens de autoriteiten, door

de verpaupering in grote verlegenheid gebracht werden en naarstig naar oplossingen op zoek gingen. Deze zoektocht wordt door de auteur beschreven aan de hand van een indrukwekkende hoeveelheid literatuur.

Hij heeft het zich daarbij niet gemakkelijk gemaakt. Door te kiezen voor landen-studies is weliswaar een maximale opbrengst aan relevante studies gerealiseerd, maar dat is ten koste gegaan van de homogeniteit van de verzameling. Om effectief te kunnen vergelijken tussen verschillende landen, dient het stelsel van armenzorg in die afzonderlijke landen zelf toch in zekere mate uniform te zijn. Voor Engeland kan met reden gesteld worden dat dit het geval was, voor Frankrijk echter al veel moeilijker en voor Duitsland, dat in de behandelde periode geen staatkundige eenheid vormde, in het geheel niet. De vraag rijst daarom of het niet wenselijker ware geweest wanneer de auteur zich op wat kleinere onderzoekseenheden had gericht. Te denken valt aan een vergelijking van havensteden als Londen, Hamburg, Antwerpen en Amsterdam; of tussen nijverheidssteden als Gent en Lyon; of tussen plattelandsregio's met en zonder proto-industrie. De bestaande literatuur lijkt zo'n werkwijze niet bij voorbaat uit te sluiten.

Binnen een dergelijke, meer beperkte, context zou het analyse-schema dat Van Damme in het tweede hoofdstuk voorstelt, en dat naar mijn mening waard is om serieus genomen te worden, wellicht meer tot zijn recht gekomen zijn. Door zich op landen te concentreren, valt het de auteur moeilijk om dat schema consequent te gebruiken. Geregeld worden noties als staatsvorming en arbeidsmarkt aan de orde gesteld, maar ze vormen niet de rode draad van de analyse, zoals men op grond van de voorafgaande hoofdstukken zou verwachten. Vaak moet een toelichting genomen worden tot verklaringen ad hoc, waarvan de implicaties voor de theorie verder ook onbesproken blijven. Op zichzelf is het vergeeflijk dat de bibliografie geen volledigheid nastreeft, maar het is symptomatisch dat in het, overigens niet heel uitvoerige, gedeelte over Nederland, elke verwijzing ontbreekt naar het juist ook voor dit boek relevante artikel van Marco van Leeuwen en Frans Smits over 'Bedeling en arbeidsmarkt in Amsterdam in de eerste helft van de negentiende eeuw', dat in 1988 in het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* verscheen.

Desalniettemin zullen velen, ook schrijver dezes, regelmatig deze studie opslaan. In een onderzoeksveld dat al bijna te groot is geworden om als individueel historisch bij te houden, is een synthese van de aanwezige literatuur meer dan welkom. De theoretische gedeeltes bieden bovendien uitzicht op een benaderingswijze die de complexiteit van de voorgeschiedenis van de moderne welvaartsstaat recht doet. Als tussenbalans van het onderzoek naar de ontwikkeling van de sociale politiek in Europa is dit boek daarom van eminent belang.

Maarten Prak

A. J. C. M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer. Het stadhouderlijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw* (Dissertatie Leiden 1989; Hollandse historische reeks XIV; Den Haag: Hollandse historische reeks, 1990, xvii + 513 blz., f95,-, ISBN 90 72627 05 9).

In het proefschrift dat hij in 1989 in Leiden verdedigde, werkt Gabriëls een visie op het functioneren van de stadhouderlijke macht uit die Geyl en De Wit al hadden aangeduid als een 'patronage systeem'. De rol van de erfstadhouders Willem IV en V, en hun hof, sinds 1747 staan hierin centraal. Zoals van een leerling van de betreurde D. J. Roorda (1923-1983) verwacht mocht worden, heeft de auteur zich goed georiënteerd bij Lewis Namier en diens analyses van de 'structuur der politiek' en vooral van *de political nation* (vgl. *Historici van de twintigste eeuw*